

Thus, in order to ensure quick evacuation in case of fire and prevention of panic manifestations, it is necessary to take into account and constantly comply with the requirements of regulatory and legal documents during the organization of the production, educational and household processes. Also, when processing crisis information, it is necessary to take into account the psychophysiological characteristics and habits of people, their potential ability to quickly make optimal decisions in emergency situations, which will ensure the safety and health of everyone who is in extreme conditions.

Key words: emergency situation, fire, fire safety, regulatory documents, psychophysiological state, panic, teenagers, evacuation.

УДК 78.087.68:[78.03(477)(092)]

DOI <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2023.91.54>

Якимчук С. Н.

ВИКОРИСТАННЯ ВИРАЗОВИХ ЗАСОБІВ КОМПОЗИТОРА БОРИСА ЛЯТОШИНСЬКОГО В РОЗКРИТТІ ОБРАЗНО-ІНТОНАЦІЙНОЇ СФЕРИ ХОРОВИХ ТВОРІВ (НА ПРИКЛАДІ КАНТАТИ «ЗАПОВІТ»)

Стаття розкриває стилістичні особливості хорового письма та композиторської творчості Бориса Лятошинського на прикладі художньо-теоретичного аналізу кантати «Заповіт», що наповнена різноманітними хоровими та виражально-симфонічними засобами.

На основі наукових праць багатьох музикознавців узагальнюються поняття про модернізм у музиці у першій половині ХХ століття та новаторські музичні прийоми у творчості композиторів. Наукові розвідки також здійснено щодо творчості Бориса Лятошинського, його симфонічної та вокально-хорової спадщини.

Відбувається співставлення філософії та мистецтва, а також українського культуротворення 20–60 років ХХ століття на прикладі творів Б. Лятошинського та його кантати «Заповіт». В творі представлені індивідуальні риси композиторського стилю: експресивність, драматизм, нашарування гармонії, поліритмія, динамічні проведення оркестрових партій усіх інструментальних груп з використанням виражальних засобів паралельно з хоровими партіями.

У експозиції твору звучать низькі чоловічі голоси, які вводять у стан зосередження та усвідомлення любові до держави. Синкопований ритм налаштовує на драматизм твору та напружений розвиток подій. Нових музичних особливостей кантати надають протискладення тенорів, а потім басів, що звучать на фоні жіночих голосів. Поліфонічне полотно твору збагачує хорову фактуру. Поступово приєднуються нові інструменти, які доповнюють образно-емоційний зміст кантати. Присутні модуляції, риси гімнічності, хоральні акорди. Кожний куплет має свій текст, свої виразові засоби, що створюють особливу звукову атмосферу.

Головна тема звучить щоразу з іншим забарвленням, художньо-емоційним підґрунтям, що є свідченням багатогранності музичного світу митця. Образно-драматургічне розгортання підпорядковується логіці поетичної думки і узгоджене з образно-психологічним текстом.

Отже, відбувається синтез симфонічного та хорового письма на мелодію Г. Гладкова та вірші Т. Шевченка, що створює повну співзвучність музики з образами та ідеями поезії.

Актуалізовано думку, що кожний музичний твір Б. Лятошинського – це твір високого професійного мистецтва, що несе в собі повноцінне зерно української музики.

Ключові слова: модернізм, композитор Б. Лятошинський, кантата «Заповіт», виразові засоби, симфонічний оркестр, хор, тема, темп, куплет.

Українська культура початку ХХ століття формувалася у непростих суспільно-історичних умовах. Це час критичних перепадів думок, ідеологій, національних протиріч, заборон та революцій. Можливість власного професійного розвитку та подальшої реалізації приглушували реалії класового поділу та трагічна боротьба під гаслами революцій. Центральне місце займав надмірний пафос «великих» ідей, грандіозні та, водночас, нереальні для виконання плани влади, регулярні політичні репресії культурних діячів. Борис Лятошинський показав нам приклад людини, котра вміла гідно триматися, коли велася жорстока війна з найкращими представниками творчої інтелігенції [4, с. 64].

Композиторська діяльність першої половини ХХ століття асоціюється з такими іменами як, М. Леонтович, Я. Степовий, К. Стеценко, Л. Ревуцький, Б. Лятошинський, М. Вериківський, П. Козицький та інші. Усі вони плідно працювали над збагаченням музичного фонду держави, та створенням фундаменту для подальшого розвитку професійного мистецтва.

Зазвичай, творчу постать композитора Б. Лятошинського, мистецтвознавці аналізують як композитора-симфоніста, враховуючи його багатогранний доробок в інструментальному жанрі. Як чуйний митець, драматизм епохи Лятошинський відобразив у новому образно-емоційному складі музики, новій музичній мові [5, с. 6].

Багатогранна професійна композиторська діяльність Бориса Лятошинського, наповнена найрізноманітнішими виражальними засобами, становить новий етап у розвитку національного мистецтва. Його мистецькі надбання, зокрема хорові твори користуються широкою популярністю у професійних виконавських колективах дотепер.

Дослідження стилістики написання творів буде найточнішим при аналізі композицій, котрі являють собою синтез інструментальної та хорової музики.

Творча постать Б. М. Лятошинського стала основою для наукових роздумів багатьох музикознавців. Наприклад, І. Б. Савчук у своїх працях «Екзистенційні мотиви світобачення модерністського майстра (на матеріалі камерної музики 20-х років ХХ століття в Україні)» та «Камерна музика 1920-х в Україні: спроба філософського осмислення» узагальнює поняття про модернізм у музиці, співставляє філософію та мистецтво, вирізняє новаторські музичні прийоми у творчості композиторів ХХ століття, зокрема Б. М. Лятошинського. Коло дослідницьких проблем, що розглядається у сфері культурних традицій включає вивчення композиторської школи Б. Лятошинського як однієї з найбагатших складових історично-духовної спадщини суспільства [2, с. 46].

До формату наукових досліджень, аналізуючи мистецьку постать Лятошинського, звернулися: О. Задорожна у праці «Симфонізм вокально-хорової спадщини Б. Лятошинського», А. Гоч у роботі «Хорова творчість Б. Лятошинського: стилістичний та методико-виконавський аспекти» та Г. Романій – «Феноменальна особистість Б. Лятошинського в контексті епохи».

Цікава інформація викладена у статтях кандидатів мистецтвознавства Н. Старюченко – «Діалог музики та слова в камерно-вокальних творах Б. Лятошинського», М. Новакович – «Знакова природа музики Бориса Лятошинського» та кандидата культурології Т. Добіної – «Творча спадщина Бориса Лятошинського в контексті українського культуру утворення (20–60 рр. ХХ ст.)».

Мета статті – дослідити індивідуальні особливості композиторського стилю Б. М. Лятошинського на прикладі авторського твору кантати «Заповіт».

Українська культура 20-60 років ХХ століття опинилася в ізоляції від європейських мистецьких процесів і перший, хто звернувся до нової музичної мови та відобразив драматизм епохи новими емоційними засобами був композитор Б. Лятошинський. Він породжує могутні звукові масиви, гармонічну складність оркестрової тканини, темброву полішаровість. Інтонаційна палітра є своєрідним сплавом засобів виразності, що віками кристалізувалися у музичному мисленні східнослов'янських і західнослов'янських народів [5, с. 11].

Окрім інструментальної музики, композитор також звертається до вокально-хорового жанру і по-новому розкриває українську тематику. Пише обробки українських народних пісень для голосу з фортепіано «Ой, у полі при дорозі», «Мала мати одну дочку» та інші. Пише романси, що являються життєвими картинами побаченого або почутого. Легко вловлює один психологічний стан або настрої, де за зовнішньою стриманістю відчувається внутрішня напруга.

Мініатюри створені у різні роки є цінним вкладом в українську камерно-вокальну музику.

Також у 1949 році пише хорові твори акапелла на слова О.С. Пушкіна «Пори року», на слова Т. Шевченка «Тече вода в синє море», «Із-за гаю сонце сходить» та інші. Хорові твори пронизані народною пісенністю, а музичний розвиток відповідає сюжетній лінії літературного тексту.

В. Іконник (хоровий диригент, композитор та товариш Б. Лятошинського) виконав з хором всі його музичні твори назвавши їх хоровими симфоніями та записав на платівку, за що, згодом, отримав премію Т. Шевченка. Це були новаторські опуси на вірші А. Фета, О. Пушкіна, Т. Шевченка, І. Франка та інших поетів. Серед жанрів великої форми необхідно виокремити кантату «Заповіт» написану до 125-річчя з Дня народження Кобзаря.

Композитор обрав жанр великої форми, зокрема, кантати, беручи до уваги індивідуальні музичні вподобання та можливість втілити у музичній фактурі свої думки та емоційні хвилювання.

Саме слово «кантата» – твір урочистого або лірико-епічного характеру, що складається із кількох об'єднаних між собою частин та призначений для концертного виконання хором, солістами та оркестром і є синтезом інструментальної та хорової музики.

Звичайно, це був своєрідний ризик, брати за основу твору відому поезію, яка має кілька успішних варіантів у композиторів М. Лисенка, К. Стеценка, які створили хорові твори у супроводі фортепіано на цей текст. Композитор С. Людкевич для гармонізування поезії Т. Шевченка обрав також форму кантати. Отже, перед Борисом Миколайовичем постало важке завдання – знайти індивідуальне втілення твору Т. Шевченка в нотному матеріалі, створити гідну музичну композицію на поетичну першооснову. Він побудував кантату як вокально-симфонічну обробку мелодії Гордія Павловича Гладкого – українського хорового диригента, учителя музики та композитора, котра найкращим чином передає настрої поезії, та вирізняється інтонаційно з-поміж варіантів інших композиторів та його висвітленням в унікальній ладо-гармонічній фактурі.

Поруч із назвою твору «Заповіт» Б. Лятошинський подає ремарку – українська народна пісня. Причиною цього була значна популярність головної мелодії. Більшість вважала її фольклорною, так як вона була написана у кращих рисах народної творчості.

Кантата «Заповіт» має куплетно-варіаційну структуру доповнену симфонічними засобами. Драматургія твору та ідейно-образний розвиток підпорядковується літературному тесту та логіці поетичної думки [6].

Розпочинається твір із короткого повільного унісонного вступу валторн, арфи та скрипок з віолончелями, побудованого на домінантовій основі – звуку «сі» (Н). Тональність кантати – e-moll. Синкопований ритм із перших нот налаштовує слухача на драматизм твору, напружений розвиток подій.

Вокальну лінію розпочинають басы у динаміці *pianissimo* на текст «як умру, то поховайте». Тема, побудована на розспівуванні обернення тонічного тризвуку ($t_{6/4}$), у їх виконанні звучить стримано, задумливо та зосереджено. Присутня альтерація «ре-дісз» – VII підвищений ступінь – що є рисою гармонічного ладу.

Літературний текст «серед степу широкого на Україні милій» із певними фактурними видозмінами звучить двічі. Композитор виділяє ці слова з метою кращого їх осмислення слухачем, усвідомлення любові ліричного героя до своєї держави. Фраза звучить із відтінком приреченості, відчаю та душевної скорботи.

У першому експозиційному куплеті тема викладена у спокійному класичному вигляді. Чоловічі партії, розспівуючи мелодію, якнайкраще передають зміст поезії та налаштовують на подальший настрій твору. Неспішний темп та присутність короткочасної рухомої динаміки надає кантаті ознак реквієму.

Другий куплет розпочинає партія альтів у середній динаміці, оспівуючи природу рідного краю. До низьких жіночих голосів долучаються високі. Альти та сопрано утворюють нерозривну музичну канву, та атмосферу захоплення пейзажами. Музичний матеріал їх теми є октавним повторенням початкового проведення басів на інший літературний текст.

Нових музичних особливостей кантаті надають теми чоловічих партій. На фоні звучання довгих тривалостей у жіночих партіях, з'являється протискладення тенорів, а потім басів. Композитор вводить у твір риси поліфонії, чим збагачує хорову фактуру, ускладнює загальне звучання, драматизує розвиток. Видозміненою є оркестрова фактура у другому куплеті. З'являється тріольний ритм, який надає рис мрійливості, зображальності та динамізації розвитку. Музичне полотно доповнюється новими інструментами, які збагачують образно-емоційний зміст поезії. Закінчується куплет видозміненим повторенням музичного матеріалу на текст «було видно, було чути, як реве ревучий». Відбувається наповнення звучання, з'являються хорові акценти та закріплення у дуже гучній динаміці. Це все передуює стрімкій оркестровій зв'язці. У неповні чотири такти симфонічного звучання вкладено неабиякий драматизм, експресія – спектр емоцій, котрі переповнюють слухача. Дуже виразно, неначе заклик, звучить проведення теми твору у групі мідних інструментів. Акцентований пунктирний ритм у їх виконанні є підготовкою до кульмінаційного куплету кантати [6].

З початком третього куплету відбувається поступове прискорення темпу, зростання динаміки та акцентування кожного складу у партії баса. З неабиякою впевненістю, активністю та рішучістю звучать слова «Поховайте та вставайте, кайдани порвіте...». За допомогою музичного матеріалу яскраво висвітлюється заклик до боротьби, протести проти нелегкої долі, що було близьким до душевного стану композитора. Процес «вивільнення народу від кайданів» був найбажанішим у творчій долі Лятошинського – саме тому цей момент є кульмінаційним у його кантаті.

Піднесено-героїчне звучання доповнюється потужним загально-оркестровим звучанням. В цьому куплеті прослідковуються індивідуальні риси композиторського стилю Бориса Миколайовича як композитора-симфоніста: експресивність, драматизм, нашарування гармонії, поліритмія, динамічні проведення оркестрових партій усіх інструментальних груп.

Кульмінаційний розвиток кантати завершується модуляцією у паралельну тональність – «Соль мажор». Такий музичний прийом сприймається оптимістично, що логічно приводить до заключного четвертого куплету кантати «Заповіт». На зміну активному та закличному загальному звучанню, приходить апофеозне, більш стримане та спокійне *tutti*. Відбувається заповільнення темпу – стримано, урочисто. У супроводі та чіткому ритмі половинними тривалостями звучать хоральні акорди. Група струнних інструментів, виконуючи свої партії технікою *pizzicato*, надає звучанню рис гімнічності.

Загально-хоровий виклад вокальної фактури заповнює музичний простір акордового акомпанементу. Розпочинається четвертий куплет із поєднання октавних унісонів високих та низьких голосів. Партія сопрано співзвучна з тенорами, партія альтів – з басами.

Головною думкою епізоду є непереможний образ «сім'ї великої, сім'ї вольної, нової» – потаємної мрії Лятошинського. За допомогою виражальних засобів Борис Миколайович висвітлює незламний дух українського народу. Також, у цьому куплеті композитор, ніби, звертається до слухача від свого імені, адже його творчість була не сприйнята тогочасною владою, зокрема, у газетах писали неоднозначні відгуки про композиторську діяльність. Проте митець просить «...не забудьте пом'янути незлим, тихим словом». Ці слова звучать гучно, обнадійливо та з впевненістю у позитивний фінал.

Після епізоду звучить потужна оркестрова зв'язка, побудована на головній темі твору. Провідну роль у загальному звучанні мають мідні інструменти, які ведуть основну тему та протискладення до неї. Цей епізод висвітлює бурхливе життя, швидкоплинність часу та різні людські думки. Кожен звук має акцент та гучну динаміку. Акомпанемент постійно динамізується з різким перериванням звучання.

Розпочинається coda. Заклучним елементом твору є тиха кульмінація, головна думка якої звучить з настроєм відчаю. Темп звучання гальмується. Хорові партії звучать *a capella* на останніх рядках «Заповіту» у дуже тихій динаміці – «Не забудьте пом'янути незлим, тихим словом».

Філософічний настрій фрази емоційно співзвучний із початковим епізодом «Як умру, то поховайте...», де немає масштабності звучання, закличних інтонацій, лише зворушливе прохання ліричного героя у поєднанні з усвідомленням неминучої людської долі.

До акапельного звучання хору долучається інструментальна група. У виконанні симфонічного оркестру звучить тоніка «Соль-мажор» – паралельна тональності до початкового мінору. Завершується кантата чотири тактовим інструментальним *tutti* у розвитку від *ppp* до *fff*.

Висновок. Кантата «Заповіт» стала справжнім надбанням вокально-хорового мистецтва. Твір був створений в оригінальному творчому стилі Лятошинського та виконаний до річниці народження Кобзаря. Оркестровий супровід та звучання хору утворюють єдину нерозривну музичну канву, яка пронизує свідомість слухача. Шевченківська поезія у Бориса Миколайовича, до якої неодноразово звертався композитор, пишучи твори різних форм та жанрів, набуває абсолютно нового музичного забарвлення, неповторних інтонацій.

Отже, вокально-хорова творчість Бориса Лятошинського на прикладі кантати «Заповіт» є прекрасним зразком професійного хорового мистецтва ХХ століття, музичним твором із розвиненою образно-інтонаційною драматургією та поєднанням найкращих нових виражальних засобів. У кантаті композитор синтезував здобутки у галузі симфонічного та хорового письма. Таке поєднання стало результатом появи національного шедевр, написаного з використанням кращих мистецьких надбань.

Професійний симфонічний стиль Лятошинського дав композитору можливість досягти повної співзвучності музики з образно-ідейним змістом поезії. Образно-драматургічне розгортання підпорядковується логіці поетичної думки і узгоджене з образно-психологічним текстом. Головна тема звучить кожного разу з іншим забарвленням, художньо-емоційним підґрунтям, що є свідченням багатогранності музичного світу митця. Отже, можемо зробити висновок, що симфонічно-хоровий твір кантата «Заповіт» Бориса Лятошинського є одним із кращих надбань українського хорового та симфонічного мистецтва.

Використана література:

1. Верещагіна О. Є., Холодкова Л. П. Історія української музики ХХ століття. Київ : «Освіта України», 2010. 268 с.
2. Дмитрієва О. Композитор Борис Лятошинський та його школа. *Науково-популярний журнал «Музика»*. 2021. Вип. 1–2 (435–436). С. 46–47.
3. Кантата. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Кантата>
4. Качур Х. Голос із глибини минулого століття. *Науково-популярний журнал «Музика»*. 2015. Вип. 3–5 (405–407). С. 64–65.
5. Копиця-Карабиць М. З висоти земної вічності. *Науково-популярний журнал «Музика»*. 2015. Вип. 3–5 (405–407). С. 4–11.
6. Королюк Н.І. Корифеї української хорової культури ХХ століття. Київ : «Музична Україна», 1994. 288 с.
7. Лятошинський Б. М. Заповіт. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=vq-5CkQutXE>

References:

1. Vereshchahina O. Ye., Kholodkova, L. P. Istoriiia ukrainskoi muzyky XX stolittia [History of Ukrainian music of the 20th century]. Kyiv : «Osvita Ukrainy», 2010. 268 s. [in Ukrainian].
2. Dmytriieva O. Kompozytor Borys Liatoshynskiy ta yoho shkola [Composer Borys Lyatoshynskiy and his school] *Naukovo-populiarnyi zhurnal «Muzyka»*. 2021. Vyp. 1–2 (435–436). S. 46–47. [in Ukrainian].
3. Kantata. [Cantata] *Vikipediia: vilna entsyklopediia*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Kantata> [in Ukrainian].
4. Kachur Kh. Holos iz hlybyny mynuloho stolittia [A voice from the depths of the last century] *Naukovo-populiarnyi zhurnal «Muzyka»*. 2015. Vyp. 3–5 (405–407). S. 64–65. [in Ukrainian].
5. Kopytsia-Karabyts M. Z vysoty zemnoi vichnosti [From the height of earthly eternity] *Naukovo-populiarnyi zhurnal «Muzyka»*. 2015. Vyp. 3–5 (405–407). S. 4–11. [in Ukrainian].
6. Koroliuk N.I. Koryfei ukrainskoi khorovoi kultury XX stolittia. [The luminaries of Ukrainian choral culture of the 20th century] Kyiv : «Muzychna Ukrayina», 1994. 288 s. [in Ukrainian].
7. Liatoshynskiy B.M. Zapovit. [The Testament] URL: <https://www.youtube.com/watch?v=vq-5CkQutXE> [in Ukrainian].

Jakychuk S. The use of expressive means of Borys Liatoshynskiy in revealing the images and intonation of choral works (using an example of the cantata “Testament”)

The article describes the stylistic features of the choral writing and compositional work of Borys Liatoshynskiy using the example of the artistic and theoretical analysis of the cantata “The Testament”, which is filled with a wide variety of choral, expressive and symphonic means. Based on the research of many musicologists, the concept of modernism in music of the first half of the 20th century and innovative musical techniques in the work of composers are summarized. The symphonic, vocal and choral heritage of Borys Liatoshynskiy is also researched. Low male voices sound in the exposition of the music piece.

The philosophy and art are compared as well as Ukrainian cultural formation of the 1920–1960s based on the example of Borys Liatoshynskiy's works and of his cantata “The Testament”. This composition presents individual features of the composer's style: expressiveness, drama, layering of harmony, polyrhythm, dynamic performances of orchestral parts of all instrumental groups using expressive means in parallel with choral parts.

They lead to the state of concentration and bring out realization of love to the nation. The syncopated rhythm sets the stage for the drama and the tense development of events. New musical features to the cantata are given by the counterpoint of tenors and then basses, which sound against the background of female voices. The polyphonic canvas of the composition enriches the choral texture. Gradually, new instruments are added to complement the figurative and emotional content of the cantata. There are modulations, hymn-like features, and choral chords. Each verse has its own text, its own expressive means that create a special sound atmosphere.

The main theme sounds every time with a different artistic and emotional background color, which is evidence of the multifaceted nature of the artist's musical world. Figurative and dramaturgical development is subject to the logic of poetic thought and coordinated with the figurative and psychological text.

So, a synthesis of symphonic and choral writing to the melody of H. Hladkov and poems of T. Shevchenko takes place, which creates a complete consonance of this music with the images and ideas of the poetry. The following idea is actualized: every piece of Borys Liatoshynskiy's music is a work of high and professional art, which represents the core of Ukrainian music.

Key words: modernism, composer B. Liatoshynskiy, cantata “The Testament”, means of expression, symphony orchestra, choir, theme, tempo, verse.